

המאבק להשבת האוטונומיה והכשרות המשפטית לאנשים עם חוגבלות | יותם טולוב וארלן ס. קנטר

חוק הכשרות קובע כי כל אדם אשר "אינו יכול, דרך קבע או דרך ארעי, לדאוג לענייניו, כולם או מקצתם, ואין מי שמוסמך ומוכן לדאוג להם במקומו"¹² יכול למצוא את עצמו תחת מינוי אפוטרופוס, אולם בפועל מבחן זה מוחל באופן סלקטיבי. אף שאין פילוח רשמי של אוכלוסיית החסויים, ניתן לשער כי היא מתחלקת לשתי קבוצות עיקריות – אנשים זקנים וכן אנשים עם חוגבלות.¹³

ב. ביקורת על מוסד האפוטרופוסות

ניתן למנות שלושה שיקולים מנחים בעת מינוי אפוטרופוס – להגן על האדם מפני נזק באמצעות הגבלת כשרותו המשפטית; לאפשר ביצוע פעולה משפטית באמצעות האפוטרופוס במקרים שבהם קיים ספק לגבי מידת ההבנה והכשרות של האדם; וכן הרצון למנות אחראי על אדם אשר אינו יכול לדאוג לענייניו באופן עצמאי. מינוי אפוטרופוס נתפס אם כן ככלי המבטא את האחריות ההורית של המדינה כלפי אזרחיה החלשים.¹⁴

אולם בשנים האחרונות, בעולם ובארץ, נשמעת ביקורת גוברת על מוסד האפוטרופוסות. נמנה כמה מהטיעונים הנשמעים כנגד מוסד האפוטרופוסות. ראשית, הביקורת הערכית, היוצאת כנגד יצירת סטטוס משפטי מובחן לבני אדם, סטטוס אשר הופך את האדם לשקוף וגוזר עליו מוות אזרחי.¹⁵ שנית, מינוי האפוטרופוס תוך שלילת הכשרות המשפטית פוגע בזכויות האדם היסודיות ביותר – הזכות לכשרות משפטית, לאוטונומיה, לחירות, לכבוד ולקניין. שלישית, אפוטרופוסות מייצרת הדרה ודחיקה לשוליים של אנשים עם חוגבלות וזקנים.¹⁶ הסכמתו של האדם החסוי אינה נחוצה לצורך קבלת החלטות על חייו, נותני שירות פונים לאפוטרופוס מעל לראשו והחלטות רבות מתקבלות שלא בנוכחותו וודאי שלא בהסכמתו.¹⁷ רביעית, אפוטרופוסות מייצרת קרקע פורייה לניצול ולמרמה וזאת בשל מתן הכוח המופרז לאפוטרופוס תוך שלילה כמעט מוחלטת של זכויות החסוי.¹⁸ חמישית, אפוטרופוסות היא ביטוי להתנערות המדינה מחובותיה כלפי אוכלוסיות מוחלשות. הלשכה לשירותים חברתיים מתקשה לתת מענה ללקוחותיה בשל העומס הרב¹⁹ ועל כן במקרים שבהם יש צורך במעורבות אינטנסיבית וכאשר מדובר בלקוח עם חוגבלות, ודאי כאשר אין מעורבות רצויה של בן משפחה, תיזום הרווחה מינוי של אפוטרופוס.²⁰ שישית, חוקרים מצביעים על כך שאפוטרופוסות משפיעה לרעה על תפיסת האדם החסוי את עצמו ואת יכולותיו. על גבי המוגבלות השכלית או הנפשית של האדם נוספת המוגבלות שהחברה מייחסת לו והחסמים שהחברה מציבה בפניו והדבר בא לידי ביטוי בהגברת תלות, באובדן יכולות ובאי-פיתוח רצונות.²¹ שביעית, יש זיקה ישירה בין שלילת כשרות משפטית של אדם לבין השמה במוסדות.²² הדבר בולט כאשר המינוי הוא של אפוטרופוס חיצוני אשר פוטר את עצמו מחובותיו עם העברת החסוי למסגרת טיפולית.²³ לצד הביקורת המהותית כנגד עצם קיום מוסד האפוטרופוסות רווחת הביקורת על אופן פעולתו של מוסד זה. הביקורת מתייחסת להדרתו של האדם מהליך המינוי,²⁴ מהיקף השימוש בכלי האפוטרופוסות ומחוסר המידתיות של השימוש בו,²⁵ מהיעדר עקרונות מנחים לאופן תפקוד האפוטרופוס, מכך שהפיקוח של האפוטרופוס הכללי אינו אפקטיבי,²⁶ מריבוי מקרי הניצול, הגניבה והרשלנות מצדם של אפוטרופוסים,²⁷ מכך שתאגידי אפוטרופוסות נותנים שירות רע ללקוחותיהם,²⁸ בין היתר בשל העומס הרב המוטל על רכזי הטיפול,²⁹ ומכך שהתשלום על שירות שנכפה על האדם ושגביל את זכויותיו יוצא מכיסו.³⁰

למרות התגברות הביקורת על מוסד האפוטרופוסות ואי-שביעות הרצון ממנו, מינוי אפוטרופוס עדיין נתפס על ידי אנשי מקצוע, בני משפחה והקהל הרחב כחובה מוסרית, כאחריות חברתית וכפתרון חיוני. בפרקים הבאים שבמאמר זה נבקש לבחון את שורשי העמדה התומכת במינוי אפוטרופוסות,